

СХІДНА УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА БІЛОРУСЬ

За даними перепису 1989 р., на території Білорусі проживала 291,0 тис. українців (2,9% всього населення республіки). Найбільш компактно вони розселені в Гомельській (68 тис.) та Брестській (60 тис.) областях. Близько половини українців (45,4%) вважають українську своєю рідною мовою. Крім того, ще 16,4% українців, за даними цього перепису, вільно володіють українською.

Південно-західна частина території сучасної Білорусі, розташована між ріками Буг, Прип'ять, Ясельда й Нарва, відома як Берестейщина, є, на думку ряду фахівців, продовженням української етнічної території. Так, переписом населення 1897 р. більшість населення Берестейщини була віднесена до українців (407 тис). Етнографи того часу констатували, що й частина населення деяких інших регіонів Білорусі за мовою може вважатися українцями. Московська діалектологічна комісія Імператорської академії наук у 1914 р. відносила берестейський мовний масив до північно-українських говірок. Згідно з Брест-Литовським мирним договором (1918 р.) Берестейщина входила до складу УНР. Однак у пізніших переписах населення більшість жителів Берестейщини враховувалась уже як білоруси. Зокрема, згідно з даними переписів 1926-1931 рр. (1926 р. - в СРСР, 1931 р. - в Польщі) число українців у всій Білорусі становило лише 34,5 тис. осіб.

Згодом чисельність українців тут за рахунок міграції з України зростає: у 1959 р. їх було 133,1 тис. (1,6% всього населення), у 1970 — 190,8 тис. (2,1%), у 1979 - 231,0 тис. (2,4%), у 1989 - 291,0 тис. (2,9%).

У 1920-х рр. на Берестейщині діяло Товариство "Просвіта", яке, зокрема, організувало культурно-просвітні курси, де слухачі серед іншого вивчали українську мову, історію та географію України. В часи польського панування (до 1939 р.) влада, прагнучи ополячити місцеве населення, не визнавала його належності до українського етносу й називала "поліщуками". З 1939 р., коли ця територія ввійшла до складу БРСР, місцеве населення

стало вважатися білорусами. Однак у 1939 р. в Бересті (Бресті) ще працювала українська бібліотека, а в сільській місцевості — 127 хат-читалень "Просвіти"; у 1939/40 навчальному році діяло 49 українських шкіл. У подальші роки діяльність українських культурно-освітніх закладів у Білорусі була згорнута, місцеве населення, здебільша без його згоди, записувалося білорусами, зазнавало русифікації.

Ситуація стала змінюватися в 1990-х рр. Закономірно, що в нових умовах рух за національно-культурне відродження українців Білорусі відновився передусім саме на Берестейщині. У лютому 1990 р. в Бресті засновано Українське громадсько-культурне об'єднання Брестської області "Берестейщина" (голова правління — М.Козловський). Головною метою об'єднання є захист етнічної ідентичності українського населення Берестейщини, збереження та подальший розвиток української мови, культури, традицій, вивчення своєї справжньої історії. Осередки об'єднання створені в Бресті, Брестському, Кам'янецькому, Дрогичинському, Кобринському, Жабинківському та Пінському районах. Під егідою об'єднання працює Український народний університет культури, з квітня 1991 р. виходить газета "Голос Берестейщини" (через брак коштів нерегулярно). У травні 1994 р. в Бресті розпочала роботу створена за рахунок добровільних пожертв громадян та організацій українська бібліотека, яка фактично виконує функції українського культурно-інформаційного центру. На вимогу української громади українська мова вивчається в ряді шкіл Кобринського і Дрогичинського районів.

Активно працює Брестське обласне громадське об'єднання "Просвіта Берестейщини" імені Тараса Шевченка (голова — М.Петрукович), яке з 1996 р. видає газету "Берестейський край". Тираж цього тижневика в 1998 р. становив 1700 примірників. З кінця того ж року через фінансові труднощі газета не видається.

У березні 1996 р. внаслідок зусиль українських громадсько-культурних об'єднань Берестейщини, Брестського державного педагогічного

інституту, а також за сприяння Брестського обласного телерадіооб'єднання в Бресті вийшла перша україномовна телепередача.

Діє також Асоціація українців Білорусі "Ватра" (голова — В.Гутовський), яка об'єднує національно-культурні товариства, що функціонують у Мінську, Гомелі, Молодечному та Кобрині. З ініціативи асоціації в міській бібліотеці № 20 Мінська відкрито український відділ, який став осередком гуртування української інтелігенції. Україна надала допомогу в поповненні фондів цієї бібліотеки новими виданнями української історичної та художньої літератури, збірками українських народних пісень, аудіокасетами із записами переможців Всеукраїнського фестивалю "Червона рута". Крім того, для бібліотеки та провідних громад Білорусі щорічно передплачується українська періодика.

На філологічному факультеті Мінського університету та Брестського педагогічного інституту відкрито українські відділення. При Брестському педінституті завдяки зусиллям доцента Лідії Дорошко створено кабінет україністики.

Щораз більшого авторитету набуває Центр української пісні "Січ" (Мінськ). За його ініціативою організовано й проведено кілька фестивалів української пісні в Білорусі.

Проте в цілому рівень забезпечення національно-культурних, освітніх та інформаційних потреб української діаспори в Білорусі залишається незадовільним.

МОЛДОВА

За даними перепису населення 1989 р., в Молдові проживало понад 600 тис. українців (13,8% всього населення), які були найбільш чисельною національною меншиною країни. Українці мешкають у всіх регіонах Молдови, найбільше на лівому березі Дністра. У Кишиневі проживало 98,2 тис. українців (12% усіх жителів столиці). Українську своєю рідною мовою в 1989 р. вважало 61,6% українського населення Молдови.

Частина українського населення Молдови є автохтонною, що проживає на цій території ще з часів Київської Русі. Значні групи українців поселилися на території Молдови у XVII ст., коли під час війни з турками тут діяли численні козацькі загони й окремі групи запорожців залишилися жити в межиріччі Південного Бугу та Дністра. Козаки оселяються, зокрема, в містечку Липкани, в селах Неславча й Немирівка на Дністрі та інших.

Після зруйнування Запорозької Січі в 1775 р. значне число запорожців оселяється в придністровських селах між Бендерами і гирлом Дністра та на півдні Бессарабії. За підрахунками фахівців, на кінець XVIII ст. на території від Бендер до Дунаю проживало понад 10 тис. колишніх запорозьких козаків.

Після переходу цієї території від Туреччини до Росії та виселення на початку XIX ст. з Буджака й південного Придністров'я в Крим ногайців цей край швидко заселяється змішаним з етнічного погляду населенням — українцями, молдованами, росіянами, болгарами, гагаузами.

У міжвоєнний період у захопленій румунами частині Молдови чисельність українців зменшується як за рахунок еміграції в Україну, так і внаслідок переписування українців на румунів. Саме тому перепис 1939 р. виявив тут тільки 17,3 тис. українців, тоді як згідно з румунським переписом 1930 р. їх було 347,5 тис. чоловік.

У 1924 р. з придністровських районів УСРР, де значну частку населення становили молдовани, була утворена Молдавська автономна республіка в складі України. За даними перепису 1926 р., українці становили в ній 277,5 тис. чоловік (48,5% населення), молдовани — 172,4 тис. (30,1%), росіяни — 48,9 тис. (8,5%). У 1940 р. з колишніх повітів Бессарабії та окремих районів Молдавської автономії була утворена Молдавська РСР.

Приплив українського й російського населення в Молдову в перші повоєнні десятиліття був зумовлений прискореною індустріалізацією та відповідною потребою в кваліфікованій робочій силі, яку неможливо було забезпечити за рахунок місцевого, переважно сільського населення. У 1959 р.

в Молдові нараховувалося 420,8 тис. українців (14,6% населення), у 1970 — 506,6 тис. (14,2%), у 1979 - 560,7 тис. (14,2%), у 1989 - 600,4 тис. (13,8%).

Внаслідок інтенсивного осідання в індустріальних центрах більшість українського населення Молдови, починаючи з 1970-х рр., становили міські жителі. Одним із наслідків того, що українці стали жити в основному в містах, де, з одного боку, значну частку населення становили росіяни, а з другого — практично бракувало українських шкіл, українських засобів масової інформації тощо, стало посилення процесу розмивання національної ідентифікації та румунізації.

Так, у Кишиневі своєю рідною українську мову вважали в 1989 р. лише 41,2% українців.

Зазначимо, що до початку 1930-х рр. у Молдові діяли освітні заклади з українською мовою навчання, українські видавництва, театри, газети. Однак згодом, внаслідок згортання так званої політики українізації та масових політичних репресій проти діячів української культури, вони припинили своє існування.

Перші українські організації в Молдові постають у кінці 1980-х рр. під впливом загальних процесів національного відродження народів СРСР. У 1989 р. в Бендерах виник хор "Червона калина" (керівник — Р.Клевчук), сформувалося українське товариство в Кам'янці. На початку 1990-х рр. з'явився цілий ряд українських національних організацій, які створили свої бібліотеки, художні колективи, газети, передачі на радіо й телебаченні.

27 серпня 1991 р. Верховна Рада Молдавської РСР ухвалила Декларацію про незалежність.

Процес налагодження життя української діаспори в Молдові був перерваний війсьним конфліктом 1991-1992 рр. Однією з головних причин конфлікту став опір населення лівого берега Дністра (переважно росіян і українців) політиці тодішнього уряду Молдови, спрямованій на возз'єднання з Румунією й форсований перехід на молдовську (румунську) мову. Ігнорування інтересів населення призвело до самопроголошення

Придністровської Молдовської Республіки (ПМР), щоправда, не визнаної жодною державою світу. Спроба тодішнього молдовського керівництва розв'язати проблему за допомогою сили вилилася в збройне протистояння та численні жертви, зокрема й серед українського населення. Тисячі біженців залишили тоді Молдову й прибули в Україну. Нині уряди Молдови та невизнаної ПМР ведуть за посередництва Росії й України складний переговорний процес про умови відновлення єдності країни.

Ситуація із забезпеченням культурно-освітніх потреб української меншини в Молдові стала радикально поліпшуватись у 1992 р. Згідно з Указом Президента Молдови "Про заходи щодо забезпечення розвитку української національної культури в Молдові" відкрились українські відділення в Кишинівському та Бельцькому університетах, у Липканському педагогічному коледжі. Це мало забезпечити фахівцями українські дитсадки, початкові й середні школи з українською мовою навчання. Кілька десятків абітурієнтів за направленнями Міністерства освіти Молдови відбули на навчання в Україну. Значна частина вчителів українських шкіл пройшла перепідготовку в Чернівецькому університеті. З'явилися україномовні програми на телебаченні ("Світанок") і радіо ("Відродження"). "Педагогический журнал" став друкувати матеріали й українською мовою. Наступним кроком у забезпеченні мовно-культурних потреб українців Молдови стало створення українських відділів у Міністерстві освіти, Департаменті національних відносин, Інституті національних меншин Молдови, кафедри української мови та літератури в Бельцькому університеті. Побачив світ посібник "Українське слово: перші кроки".

У 1996 р. за ініціативою української громади вийшов наказ міністра освіти Молдови про обов'язкове (три години на тиждень) викладання української мови в українських селах (на середину 1970-х рр. у Молдові налічувалось 348 українських сіл та 51 змішане). Докладала зусиль для забезпечення культурно-освітніх потреб української діаспори в Молдові й наша держава. Зокрема, 1997 р. з Молдовою було підписано угоду про

співробітництво в галузі освіти, науки та культури. Згідно з цим документом, Молдова зобов'язалася *"забезпечити функціонування необхідної кількості дитячих дошкільних установ і шкіл з українською мовою навчання, а також обов'язкове вивчення української мови та літератури як предмета навчання в місцях компактного проживання українців"*.

Однак, за інформацією українських громадських організацій, останнім часом значна частина здобутків у сфері створення умов для налагодження українського життя в Молдові була втрачена. Так, були ліквідовані українські відділення в Кишинівському університеті ім.Крянге та на педагогічному факультеті Бельцького університету.

Звузилося (за винятком Ришканського району) викладання української мови в школах. Не виконуються положення угоди між урядами України й Молдови стосовно обов'язкового вивчення української мови та літератури в місцях компактного проживання української меншини в Молдові. В багатьох місцях ігнорується наказ Міністерства освіти про виділення годин на вивчення в українських селах української мови. У ряді українських сіл та в кількох школах Кишинева її взагалі перестали викладати.

За інформацією Міністерства освіти Молдови нині в 73 школах та двох ліцеях вивчають українську мову понад 9 тис. учнів у 394 класах. Викладання української мови та літератури в республіці ведеться за програмами та підручниками України. Однією з проблем українських шкіл є нестача коштів для придбання цих підручників, що негативно впливає на процес навчання.

У Міністерстві юстиції Молдови зареєстровано 6 республіканських етнокультурних об'єднань українців: Українська громада, Союз українців, Товариство української культури, Товариство "Просвіта" ім. Т.Г. Шевченка, Благодійний фонд "Відродження", Товариство українок.

Значну роботу провадить Спілка українців Придністров'я. Найактивнішими та добре організованими є українські громади в Тирасполі, Бендерах, Кам'янці, Рибниці, Бельцях, Слободзеї, де значний відсоток загальної

кількості населення становлять громадяни Молдови українського походження. У Кишиневі діє Координаційна рада українських національно-культурних організацій Молдови, головою якої є М.Олійник.

При Українській громаді створені товариство з обмеженою відповідальністю "Громада", національний фонд "Обрій", благодійний фонд "Оберіг". Головна мета діяльності цих організацій — підтримка розвитку української національної культури в Молдові. Певну підтримку цьому процесу надають також очолювані українцями економічні структури Молдови.

В місцях компактного проживання українців діють понад 50 самодіяльних фольклорних колективів. Телевізійними та радіомовними редакціями національних меншин Молдови готуються й щотижня виходять українською мовою телепередача "Світанок" та радіoproграма (кожна тривалістю 30-40 хв.).

Загалом, саме з Молдовою Україна має чи не найповнішу договірно-правову базу в галузі забезпечення прав національних меншин. У поєднанні з активністю місцевих українців це дозволяє дивитися на майбутнє української діаспори в Молдові з оптимізмом.

РОСІЯ

За даними перепису 1989 р., в Російській Федерації, в основному в містах, проживало 4 млн. 362,9 тис. українців, що становило 3,0% всього населення країни. На думку ряду фахівців, реальна чисельність осіб українського походження в Росії значно більша й оцінюється цифрою від 10 до 20 млн. Частина українського населення Російської Федерації проживає на землях, які українці освоювали самі або спільно з росіянами (Курська та Воронізька області, Кубань, Ставропольський край, Поволжя, Сибір, Далекий Схід). Місцями компактного проживання українців в останні десятиріччя стали також адміністративні й культурні центри, промислові райони видобування нафти, газу, золота, срібла, алмазів, вугілля.

Приблизно дві третини українців у кінці 1980-х рр. проживали в європейській частині Росії та трохи більше однієї третини — в азійській (у Сибіру й на

Далекому Сході).

Українці повністю інтегровані в суспільне життя Росії. Вони широко представлені в усіх сферах соціальної діяльності — на виробництві, у сфері обслуговування, в науці, освіті, управлінні тощо. Вищий за середній по країні рівень освітньої та професійної підготовки забезпечує їм досить високі соціальну мобільність і соціальний статус у суспільстві. Особи українського походження становлять помітний відсоток серед культурно-мистецької, політичної та управлінської еліти Росії, обіймають відповідальні посади в уряді, представлені в парламентському корпусі.

1 млн. 868,9 тис. осіб або 42,8% всіх українців Росії вважали на час перепису 1989 р. своєю рідною мовою українську.

Різні причини політичного та соціально-економічного характеру зумовили міграцію мільйонів українців на територію сучасної Росії. Найбільш масові міграційні хвилі наприкінці ХІХ-на початку ХХ ст. були пов'язані з аграрними переселеннями з українських губерній до районів Південного Сибіру та Далекого Сходу. Пізніше причиною переселень стали насильницька колективізація, втеча від голодомору, політичні репресії 1930-х рр. і післявоєнного часу, депортації, евакуація підприємств і людей у воєнні роки, переселення за орнабором тощо. Українці відіграли помітну роль у господарському освоєнні величезних і малозаселених просторів Росії. Значна кількість українців опинилася в Росії через адміністративне перепідпорядкування територій, які раніше становили продовження основного етнічного масиву їхнього розселення.

Упродовж короткого часу в кінці 1920-х-на початку 1930-х рр. у Росії існувала досить розвинута культурно-освітня інфраструктура для забезпечення потреб українців: тільки на Північному Кавказі працювало понад 1 тис. державних українських шкіл, 12 педагогічних технікумів, педінститут, кафедра української літератури при Краснодарському педінституті; у Нижньо-Волзькому краї рідною мовою навчалося 46 тис. українських дітей, було три українські педтехнікуми, радпартшкола,

сільськогосподарський технікум; українські газети виходили у Воронежі, Катеринодарі, Ростові, Новоросійську, Саратові, Самарі, Омську, Хабаровську, Владивостоку, Спаську; у Москві працювало українське видавництво, в Ленінграді — Український драматичний театр "Жовтень" (1930-1932 рр.); у 1931 р. тільки у видавництвах Північного Кавказу було видано 149 книжок українською мовою загальним накладом 968 тис. примірників. За планом 1932 р. тут передбачалося видати вже близько 600 назв сукупним тиражем 4 млн. 800 тис. примірників.

На Далекому Сході ще в 1917-1922 рр. українці створили свої організації, кооперативи, мережу шкіл, друковані видання, заклади культури, власні представницькі органи, сформували 24 національні українські райони. Ці райони були об'єднані в рамках Далеко-Східної Республіки, яка гарантувала українцям широку національну автономію, своєрідне державне утворення — Зелена Україна (Нову Україну). Було створено відповідну управлінську структуру — Секретаріат Ради Зеленої України, до якої входили представники 10 окружних рад, сформовано українські військові частини. Діяло понад 700 українських шкіл, педтехнікуми, український відділ педінституту, Український пересувний драматичний театр, масовими тиражами виходили українські книжки, газети, журнали.

Після встановлення тут у 1922 р. радянської влади українське національне життя було зведено до мінімуму. У 1923 р. Зелена Україна припинила своє існування, багатьох українців було засуджено "за спробу відірвати Далекий Схід від Росії". Певний час у Хабаровську ще виходила українська газета "Соціалістична перебудова", працював український педагогічний інститут (1926-1932 рр.).

Попри певну заангажованість, зумовлену тодішніми соціально-політичними обставинами, українська преса, книгодрукування, національна школа та заклади культури відігравали неабияку роль у духовному відродженні більш як семимільйонного в той час українського населення Росії. Проте в 1930-х рр. цей процес на довгі десятиліття був насильницьки

перерваний.

Нова політична ситуація, що склалася наприкінці 1980-х рр., спричинила піднесення національної самосвідомості багатьох етносів. Одними з перших визначилися українські громадсько-культурні об'єднання. На початок 1995 р. на території Росії в 40 республіках, краях і областях діяли 73 українські громадські об'єднання. 32 з них (у 26 регіонах) зареєстровані у встановленому законодавством РФ порядку. Найбільше об'єднань було створено в Москві — 6, по 2 і більше — в республіках Комі та Саха (Якутія), Краснодарському, Красноярському та Приморському краях, Магаданській, Мурманській, Новосибірській, Сахалінській і Тюменській областях, Санкт-Петербурзі. Нині в Російській Федерації їх налічується понад 90.

Законодавчою основою діяльності українських національно-культурних організацій у Росії є Конституція Російської Федерації, що містить загально визнані міжнародно-правові стандарти в царині захисту прав національних меншин; Закон РФ "Основи законодавства Російської Федерації про культуру", який декларував права народів та інших етнічних спільнот Росії на збереження й розвиток своєї національно-культурної самобутності; Закон РФ "Про мови народів РРФСР", яким передбачено створення системи закладів виховання та освіти мовами народів РФ, розроблення державних програм збереження та розвитку їхніх мов, сприяння виданню літератури, використанню цих мов у засобах масової інформації та інше; Закон РФ "Про освіту", в статті 6 якого декларується, що *«право громадян на отримання освіти рідною мовою забезпечується створенням необхідної кількості відповідних освітніх закладів, класів та груп, а також умов для їх функціонування»*; Закон РФ "Про національно-культурну автономію" (НКА), прийнятий у червні 1996 р. Останній проголосив право громадських об'єднань, сформованих за національною ознакою, створювати й підтримувати культурну інфраструктуру, що обслуговує потреби етнічної групи, і одержувати на це кошти в рамках федеральних і регіональних програм. Згідно зі статтею 1 цього закону, національно-культурна автономія

— *"це форма національно-культурного самовизначення, що становить громадське об'єднання громадян Російської Федерації, які зараховують себе до певних етнічних спільнот, на основі їхньої добровільної самоорганізації для самостійного вирішення питань збереження самобутності, розвитку мови, освіти, національної культури"*. Статтею 16 закону передбачено фінансування діяльності, пов'язаної з реалізацією прав на національно-культурну автономію, зокрема заходів у галузі культури та освіти.

У грудні 1996 р. уряд РФ прийняв постанову "Про Консультативну Раду в справах національно-культурних автономій при Уряді Російської Федерації". Рада має стати дійовим представницьким органом національних меншин із дорадчими й експертними функціями, а також правом законодавчої ініціативи. Кожен державний акт, що стосується національних меншин, повинен проходити через Консультативну Раду та одержувати її схвалення.

Центром українського національного життя в Росії є Москва, яка завдяки зосередженню тут кращих наукових і мистецьких сил, відносно меншого на них ідеологічного тиску та, відповідно, ширшим можливостям самореалізації особистості була в радянські часи притягальним місцем для тисяч талановитих українців. Місто й нині має потужний інтелектуальний потенціал українства. Тут існує досить розвинута інфраструктура українських культурно-освітніх та національних закладів, діє 6 українських об'єднань. На базі Московського державного відкритого педагогічного університету засновано Український інститут (ректор — Я. Ваграменко). Ще в кінці 1980-х рр. у столиці Росії виникають Український молодіжний клуб та товариство української культури "Славутич" (президент — льотчик-космонавт П.Попович). За ініціативою української громади Москви в грудні 1989 р. відновила свою роботу Державна бібліотека української літератури — наступниця Центральної української бібліотеки в Москві, заснованої в 1920-х рр. (за деякими відомостями — у 1918 р.) та закритої 1938 р. Діють також Культурний центр України в Москві (директор — П.Сергієнко), Український

історичний клуб міста Москва (голова — В.Ідзьо), популярний у російській столиці Український музичний салон, що працює при Всеросійському музичному товаристві (керівник — В.Скопенко), Українська народна хорова капела.

З 1989 р. в Москві нерегулярно виходить заснована товариством "Славутич" газета «Український кур'єр» — найстарше із сучасних українських видань Росії (тираж сягав 6 тис. примірників). У жовтні 1993 р. побачила світ незалежна газета українців Росії "Український вибір" (головний редактор — О.Руденко-Десняк), яка сприяє налагодженню тісніших зв'язків, обміну досвідом між осередками національно-культурного життя, координації діяльності та консолідації українських організацій в масштабах усієї Росії.

У Санкт-Петербурзі не зменшує активності Українське суспільно-культурне товариство ім. Т.Шевченка (голова — В.Жигло), яке здійснює значну роботу щодо задоволення духовно-культурних потреб української громади міста: організовує концерти, урочисті зібрання, присвячені національним святкам та видатним постатям України, провадить лекції, зустрічі з українськими політиками, громадськими й культурними діячами. Помітною є діяльність Фондації культури "Пам'ятник Шевченкові" (президент — С.Шурко). Як відомо, канадський скульптор українського походження Леонід Молодожанін (Лео Мол) подарував Санкт-Петербургу статую Т.Шевченка. Мерія міста виділила місце для пам'ятника, але його встановлення затримувалося через брак каменя для постаменту. Зрештою 1998 р. питання було розв'язано: дарунком петербуржцям стане блок українського граніту з Токівського родовища на Дніпропетровщині.

Серед різних форм організації українцями Петербурга свого національного життя заслуговують на увагу творчі об'єднання, ініціативи окремих активістів громади, зокрема "Вечорниці у Валентина" — неформальні щонедільні зустрічі, які влаштовує член товариства ім. Т.Шевченка Валентин Іващенко.

На початку 1990-х рр. зріс інтерес до історії та культури свого народу в середовищі українського населення Уралу (сучасні Челябінська, Оренбурзька, Пермська й Свердловська області, а також республіки Башкортостан та Удмуртія), де в 1989 р. (без Республіки Башкортостан) проживало понад 360 тис. українців. У Челябінську виникло Українське товариство, завдяки зусиллям якого по місцевому кабельному телебаченню демонструються українські передачі. Проте організоване українське життя на Уралі, за винятком Республіки Башкортостан, розвивається в цілому менш активно, ніж в інших районах Російської Федерації. Одна з головних причин цього полягає в тому, що українське населення тут є значною мірою асимільованим.

Однією з найактивніших у Росії є українська громада Башкортостану — республіки в складі Російської Федерації, де за переписом 1989 р. проживало майже 75 тис. українців (1,9% населення). За радянських часів у Башкортостані внаслідок внутрішньореспубліканських міграційних процесів відбулося розпорошення українців із районів компактного їх розселення в минулому. З 529 українських сіл, що існували тут у 1926 р., нині залишилося менше 50, зокрема таких, де українці становлять більшість населення, — менше 20.

У січні 1990 р. в Уфі було утворено Товариство шанувальників української культури, пізніше реорганізоване в Республіканський національно-культурний центр українців Башкортостану "Кобзар". За його ініціативою в Башкортостані щорічно проводяться фестивалі української культури, Шевченківські свята, урочистості з нагоди Дня незалежності України. Відкрито Український народний дім "Мир", де розміщена бібліотека української книжки, влаштовуються виставки творів українського мистецтва, проходять науково-практичні конференції. В республіці діє близько 20 українських фольклорних ансамблів, зокрема хори української народної пісні (при Центрі "Кобзар"), "Червона калина" в с.Санджарівка Чишмицького району, "Барвінок" (у місті Стерлітамак), а також 4 дитячі ансамблі.

Працюють дві державні школи з українським компонентом (у селах Санджарівка Чишмицького та Золотоношка Стерлітамацького районів), а також українська недільна школа в Уфі. З квітня 1992 р. неперіодично виходить українська газета "Криниця" (редактор — Лільясова), яка розповсюджується в Урало- Поволзькому регіоні.

1994 р. засновано Союз українок Башкортостану (голова — О.Лисенко). У 1995 р. в Уфі відбувся другий з'їзд українців Башкортостану, в роботі якого взяло участь 180 делегатів. На з'їзді обрано раду центру "Кобзар" (співголови — В.Дорошенко і В.Бабенко), накреслено перспективні плани української громади, зокрема відкриття культурного центру України в Уфі та кафедри української мови в Уфимському державному університеті.

Набуває дедалі організованіших форм український національно-культурний рух у районах зосередження недавніх (1970-1980-і рр.) економічних (заробітчанських) іммігрантів (Тюменська область, північна частина Красноярського краю), від 54 до 68% яких вважають українську мову рідною. Ще в 1989 р. в Уренгої виникло Товариство української мови, завдяки якому двічі на тиждень виходять україномовні передачі по міському радіо, організовано розповсюдження української преси, відкрито українську філію бібліотеки. Інтереси української діаспори Тюменської області представляє об'єднання "Єдина Родина" (голова — П.Клименко) з філіями в Ішимі й Нижньому Уренгої, а також національно-культурними товариствами, які входять до об'єднання: "Українська родина" (Сургут), "Українське земляцтво" (Нижневартовськ), "Відродження" (Тюмень). Значну роботу щодо збереження й розвитку української культури, мови та освіти в Сибіру провадять об'єднання "Українська діаспора" (Тобольск), "Просвіта" і "Сірий клин" (Омськ), Центр української культури "Джерело" (Томськ), "Громада" і Український культурний центр (Новосибірськ), Уральська асоціація українців (Єкатеринбург), "Мрія" (Барнаул). Необхідно зазначити, що діяльність українських громадських організацій Сибіру, як і більшості інших регіонів Росії, нерідко відбувається в умовах відвертої неуваги, а то й

протидії з боку місцевих властей. Фактично допомога державних органів зводиться до фінансування кількох посад у культурних центрах Омська, Новосибірська, Томська та інших міст, виділення незначних коштів для проведення культурних заходів та оплати праці вчителів недільних шкіл.

У 1990-х рр. створено українські організації та осередки на Далекому Сході. У 1989 р. тут проживала 621 тис. українців, які становили 7,8% населення регіону. Своєю рідною мовою вважали українську 40,6% осіб українського походження. Нині тут розгортають культурно-просвітницьку роботу українське земляцтво "Славутич-Колима" в Магаданській області, Товариство української культури Приморського краю (Владивосток), Товариство української мови та культури (Уссурійськ), "Зелений клин - Україна" та Зелений клин - Черемош" (Спаськ-Дальній), Українське товариство "Веселка" (Большой Камень), етнокультурне товариство "Київська Русь" в Южно-Сахалінську (при ньому діє українська недільна школа, налагоджено передачі українською мовою по місцевому радіо). У березні 1993 р. відбувся з'їзд українців Далекосхідного регіону (Зеленого Клину), на якому було створено крайову українську організацію, Вийшло кілька чисел газети "Українець на Зеленому Клині".

Виявляють активність українські об'єднання "Вербиченька" (Татарстан), "Лелеки" (Мурманськ) та ряд інших.

В жовтні 1993 р. відбувся перший Конгрес українців Російської Федерації, на якому було створено Об'єднання українців Росії (ОУР, голова— О.Руденко-Десняк). Ця подія завершила певний етап в організаційному оформленні української діаспори в РФ, результатом якого стало утворення структури об'єднань різного рівня: ОУР поширює свою діяльність на РФ у цілому, 7 об'єднань — на територію республік у складі Російської Федерації, 6 — країв, 28 — областей, міст Москва і Санкт-Петербург, 34 є міські, 2 — селищні (дані на кінець 1996 р.). ОУР виступило одним з ініціаторів та учасників розроблення Закону Російської Федерації "Про національно- культурну автономію".

Конструктивна позиція керівництва ОУР, координація ним своїх ініціатив з посольством України в РФ, а також тісні контакти з російськими відомствами сприяли розв'язанню низки складних проблем. Приміром, у такий спосіб були вирішені питання про надання окремого статусу та приміщення Бібліотеці української літератури в Москві, заснування Українського інституту при Московському державному відкритому педагогічному університеті тощо.

У жовтні 1997 р. в Москві відбувся другий Конгрес українців Росії. Під час його роботи було підписано угоду про співробітництво між Державним комітетом України у справах національностей та міграції й Міністерством у справах національностей і федеративних відносин Російської Федерації, якою продемонстровано готовність сторін сприяти забезпеченню прав національних меншин на збереження та розвиток їхньої етнічної самобутності.

Нещодавно зареєстровано національно-культурну автономію "Українці Росії", яка стала третьою в цій країні юридично оформленою на федеральному рівні національною автономією після німецької й корейської.

Окремо слід сказати про власну друковану періодику українців Росії, яка відіграє важливу роль в їхній самоорганізації, плеканні рідної мови та культури, в координації діяльності українських товариств. Останніми роками в РФ побачили світ такі газети, як "Український вибір", "Український кур'єр", "Український клуб", "Гинди-Ринди", "Невідома газета", журнал української фантастики "Брати", "Інформаційний бюлетень Об'єднання українців Москви" (всі — Москва), "Криниця" (Уфа), "Рідне слово" (Челябінськ), "Українське слово" (Мурманськ), "Українська родина" (Сургут), "Козацьке слово" (Краснодар), "Український вісник" (Сиктивкар), дайджест "Забута країна" (Санкт-Петербург) та інші (всього — близько 20 видань).

Серед досягнень російських українців — організація Інституту Тараса Шевченка, який діє в складі Оренбурзького університету. Очолює інститут письменник, лауреат Державної премії України Леонід Большаков.

Інститутом видається газета "Інститут Тараса" та "Научные записки Оренбургского Института Тараса Шевченко".

Чи не найскладнішим завданням, яке стоїть нині перед українською громадою РФ, є розбудова українського шкільництва. Без своєї школи, без передачі своїм дітям знання рідної мови, культури, історії найчисельніша українська діаспора може досить швидко зникнути. Необхідна цілісна система освіти українською мовою, яка б включала широку мережу державних українських шкіл, класи з українською мовою навчання, кафедри україністики при вищих навчальних закладах тощо. Рішучі кроки в цьому напрямі мала б зробити Російська держава, Однак поки що переважає тенденція перекладання цих обов'язків на українські товариства.

Про справді широке забезпечення національно-культурних потреб української меншини в Росії сьогодні можна говорити в основному як про певний потенціал та бажаний стан розвитку міжетнічних відносин у цій країні в майбутньому. Українці, які становлять найчисельнішу після росіян і татар етнічну групу РФ і роблять помітний внесок у соціально-економічний та культурний розвиток цієї країни, на практиці не мають сьогодні державної системи українського шкільництва, культурно-освітніх закладів, преси, радіо та телебачення рідною мовою — всього того, чим широко користується російська меншина в Україні. Нагадаємо, що, за офіційною статистикою, чисельність росіян в Україні в 1989 р. становила 11,3 млн. осіб, а українців у РФ — 4,3 млн. Кількість державних російськомовних та україномовних шкіл відповідно в Україні та Росії — 2747 і 0 (інформація станом на 1997-1998 рр.); кількість дітей, які навчаються в російськомовних школах України та україномовних школах Росії, відповідно — 2 млн. 503 тис. і 0; кількість вищих навчальних закладів, які готують фахівців з російської мови та літератури в Україні й української мови та літератури в Росії, відповідно — 31 і 0; питома вага студентів, які навчаються російською мовою в Україні та українською в Росії, відповідно — 55,6% і 0,0%; кількість державних російських театрів в Україні й державних українських в Росії, відповідно —

11 і 0; кількість державних російськомовних газет і журналів, що видаються в Україні, та державних україномовних, що видаються в Росії (станом на січень 1996 р.), відповідно — 1172 і 0.

Труднощі періоду становлення української діаспори в Росії виявляються не тільки в плані організаційному й полягають у бракові належних умов для реалізації українською спільнотою своїх національно-культурних потреб. Ще гострішою проблемою є, очевидно, те, що більшість українців не визначила своїх інтересів у Росії, не має чіткого бачення свого майбутнього та майбутнього своїх дітей у цій країні саме як українців. Досі не вироблено достатньо привабливої діаспорної ідеології українства РФ, не сформульовані конкретні вимоги до органів державної влади. Вплив українських організацій на суспільно-політичне життя країни досить незначний. Великий потенціал українства в різних сферах духовного життя (мистецтві, науці, освіті, засобах масової інформації), в органах державного управління, підприємницьких структурах тощо залишається невикористаним. Бракує належного статусу українських організацій у суспільстві, а також надійного механізму державного сприяння українській діаспорі Росії.

В цих умовах, враховуючи, з одного боку, високий рівень оволодіння абсолютною більшістю українців російською мовою, а з другого — нетолерантність частини соціального оточення до тих, хто прагне зберегти свою національну самобутність, свою інакшість, найлегшим для них є шлях асиміляції. Є чимало свідчень, що цим шляхом іде значна частина українців Росії. Вибір іншого шляху — шляху діаспори — пов'язаний з багатьма додатковими труднощами й проблемами. Очевидно, що лише невелика частина українців Росії має сьогодні таке розуміння свого морального обов'язку перед етнічною батьківщиною, яке може зумовити свідомий вибір цією частиною своєї долі як долі діаспори. Останнє означає бажання та волю не тільки самим залишатись українцями й зберігати свою національну ідентичність, а й передати ці риси своїм дітям та онукам.

Зникнення в Росії в міжвоєнний період майже 5 млн. українців, які з

різних причин розчинились у "російському морі", застерігає від надмірного оптимізму в справі відродження й збереження української етнічності в цій країні. Водночас у російському суспільстві спостерігаються обнадійливі зрушення, зокрема росте розуміння того, що така багатонаціональна країна, як Росія, ніколи не утвердиться на шляхах демократії без справедливого вирішення національного питання. Важливе значення для усунення кричущого дисбалансу в умовах етнокультурного розвитку росіян в Україні й українців у Росії матиме реалізація відповідних положень Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. Це дає підстави українцям сподіватися на зміну ставлення влади й суспільства до їхніх потреб та інтересів, на цивілізоване розв'язання проблем української громади в Росії.

КАЗАХСТАН

Українська діаспора в Казахстані за своєю чисельністю посідає третє місце серед українських громад світу (після української діаспори в Російській Федерації та США). За переписом 1989 р. в Казахстані проживало 896,2 тис. українців (5,4% населення республіки). Згідно з інформацією газети "Українські новини" (Алмати), на початок 1998 р. близько 796 тис. громадян Казахстану самоідентифікують себе з українським етносом. Українці розселені переважно на півночі Казахстану. Значний відсоток їх проживає в Караганді, Астані, Павлодарі, Семипалатинську, Талди-Кургані, Шортанди й Алмати, а також у місцевостях навколо цих міст.

Під час соціологічного дослідження, проведеного в жовтні 1997 р. в Казахстані (опитано 671 респондента-українця та понад 400 вихідців з України інших національностей у містах Астана, Алмати, Кустанай, Караганда, Павлодар), було з'ясовано, що більшість опитаних у цих містах українців (64,4%) хотіла б переїхати в Україну. Ще 17,1% респондентів висловили свою позицію щодо можливого переїзду словами "швидше так, ніж ні". Основними чинниками формування еміграційних настроїв

української діаспори є, за даними дослідження: прагнення повернутися на рідну землю — 42%; особисті мотиви — 26%; етнічний дискомфорт — 17%; соціально-економічні умови — 15%; невпевненість у майбутньому — 14%; політична нестабільність — 2,5%.

Зв'язок із Вітчизною українці підтримують переважно через засоби масової інформації та безпосередні індивідуальні контакти, 65% опитаних відзначають у родинях українські свята. Таким чином, українська спільнота в Казахстані має значний потенціал для відродження й розвитку своєї етнічності.

Сьогодні відбувається активний процес національно-культурного відродження української спільноти, яке спирається на положення Конституції (ухвалена Верховною Радою Республіки Казахстан у січні 1993 р.) щодо вільного розвитку культур етносів країни. Найбільш активні громади українців діють в Астані, Караганді, Павлодарі й Семипалатинську.

1990 р. створено Товариство української мови м.Караганда, яке очолює Н.Овчинникова. При товаристві працюють невелика українська бібліотека, дитячий ансамбль "Галушки". Активну діяльність провадить Ліга українських жінок (голова — Г.Чир), при якій функціонують недільна школа та театр пісні "Світанок". Розпочато роботу з об'єднання цих двох організацій в єдиний Український культурний центр.

Павлодарське товариство української культури ім. Т.Шевченка (голова — М.Парипса) налічує близько 650 осіб. Тут діють два класи недільної школи, хорівий колектив, драмгурток, дитяча фольклорна група, гурток української вишиванки та дитячого малюнка, існує українська бібліотека. Періодично виходять в ефір радіопередача "Українська родина" та телепередача "Український час".

Семипалатинське товариство української мови 'Світанок' (голова М. Пла-хотнюк) періодично видає альманах про життя українців Казахстану, готує україномовні радіо- й телепрограми. Українські громади існують також в Алмати, Актау, Аркалику, Кустанаї, Петропавловську, Талди-Кургані.

Чимала допомога українській діаспорі надається урядом Казахстану. Зокрема, з 1994 р. в Алмати українською мовою виходить урядовий тижневик "Українські новини" (засновник — Міністерство інформації та громадської злагоди республіки, редактор — О.Гаркавець). Тираж газети в рік виходу становив 15 тис. примірників, у 1998 р. зменшився до 872 примірників. З березня 1999 р. через припинення фінансування вихід газети припинився. З 1996 р. на каналах національного телебачення двічі на місяць українською мовою транслюється програма "Україна сьогодні".

Завдяки допомозі місцевої влади створена мережа українських недільних шкіл і класів. В Астані відкрито перший український гуманітарний лицей, працює Український навчальний комплекс, який об'єднує українську гімназію, дитячий садок "Надія", недільну школу та фольклорну групу «Веселка». У 1996 р. розпорядженням прем'єр-міністра Республіки Казахстан комплексу надано фінансову допомогу для ремонту приміщення.

Значну роботу щодо сприяння українській громаді та ознайомлення широкої громадськості Казахстану із здобутками України в різних галузях життя провадить посольство України в цій країні. Так, на початку 1998 р. з ініціативи посольства та за участю Українського культурного центру Алмати в Центральному концертному залі цієї південної столиці Казахстану відбувся вечір "Українські мелодії", присвячений пам'яті Тараса Шевченка. Спонсором виступила авіакомпанія "Саяхат" (директор — В.Куропатенко). В концерті виступили уславлені "зірки" театрального і музичного мистецтва Казахстану, які виконали українські народні пісні, арії з українських опер. Казахська державна капела заспівала Шевченкові "Думи мої, думи", "Рече та стогне Дніпр широкий", інші українські музичні шедеври. На концерті були присутні представники міністерств Казахстану, більш як двадцяти дипломатичних місій у цій країні, культурні й громадські діячі, представники української та інших діаспор.

Україна підготувала й передала для розгляду урядом Казахстану проект угоди між нашими країнами про співробітництво в забезпеченні

національно-культурних потреб українців у Республіці Казахстан і казахів в Україні. Підписання цієї угоди, безперечно, сприятиме повнішому забезпеченню прав української діаспори в Казахстані, збереженню її етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності, врегулюванню проблеми підготовки національних кадрів, культурно-мистецького взаємообміну з Україною, а також подальшому зміцненню відносин між Україною і Республікою Казахстан.

Країни Закавказзя

АЗЕРБАЙДЖАН

За переписом 1989 р., в Азербайджані проживало 32,3 тис. українців, які становили 0,5% всього населення республіки. Більш як половина їх була сконцентрована в Баку (18,3 тис., або 1,0% населення столиці), досить чисельні громади були в Сумгаїті (2,3 тис.) та Гянджи (1,8 тис.), невелика — в Алі-Байрамлі (439 осіб). У Нагірно-Карабаській автономній області проживало 416 українців. Вважали своєю рідною мовою українську 65,3% осіб, з українців Баку-57,8%.

Групи українських іммігрантів поселяються в Азербайджані в кінці XIX ст., коли у зв'язку з нафтовим бумом сюди масово припливає робоча сила з Росії й України. Після революції в Росії 1905 р. тут виникають численні політичні та громадсько-культурні організації, зокрема Українське національне об'єднання "Просвіта" ім. Тараса Шевченка.

За радянської доби чисельність українського населення в Азербайджані й далі зростала, головню, за рахунок залучення кваліфікованих робітників і спеціалістів на роботу в нафтовидобувній промисловості, зокрема на відомому родовищі в Каспійському морі "Нафтові камені". За переписом 1926 р., в республіці нараховувалося 18,2 тис. українців, у 1959 — вже 25,8 тис., зокрема в Баку - 9,1 тис., у 1970 - 29,2 тис., (в Баку - 14,4 тис.), у 1979 - 26,4 тис., у 1989 - 32,3 тис.

У жовтні 1989 р. в Баку було утворено Товариство азербайджансько-

української дружби. На початку 1990-х рр. у Республіканському товаристві солідарності народів Азербайджану "Співдружність" виникло українське відділення. Водночас в Сумгаїті створюється Центр української культури ім. Лесі Українки. Того ж року військовиками-українцями, які перебували в складі радянської армії на території Азербайджану, було засновано Бакинську регіональну організацію Співдружності офіцерів України. Конференція цієї організації, що відбулася на початку 1992 р., ухвалила рішення звернутися до керівництва України з проханням надати членам СОУ громадянство України, а також дозволити їм скласти присягу на вірність українському народові.

У 1997 р. в Азербайджані створено Українську громаду ім. Тараса Шевченка. Громада має мережу осередків у районах Баку, а також у Сумгаїті, Мінгечаурі, в Апшеронському районі та ряді інших місцевостей.